

TALLERS PER A PARES, MARES I ALUMNAT SOBRE PORNOGRAFIA I EDUCACIÓ AFECTIVA-SEXUAL 2021-2022

Lluís Ballester Brage
Sandra Sedano Colom

RESUM

Al llarg del 2021 i 2022 s'han realitzat tallers a centres educatius amb la intenció de continuar fent transferència de coneixements, però també amb la voluntat de col·laborar en les iniciatives d'educació afectiva i sexual desenvolupades pels centres. El treball s'ha centrat en els estudis sobre la pornografia i la cultura de pantalles, com s'han alterat les relacions interpersonals en els darrers anys. La intervenció s'ha fet a partir de la demanda dels centres educatius mateixos, i s'ofereixen preferentment en la modalitat doble: per a pares i mares i per a l'alumnat dels cursos superiors de l'ESO, amb algunes excepcions. El plantejament general, els objectius, la metodologia i els resultats obtinguts es presenten a continuació de manera resumida.

RESUMEN

A lo largo de 2021 y 2022 se han realizado talleres en centros educativos, con la intención de seguir realizando transferencia de conocimientos, pero también con la voluntad de colaborar en las iniciativas de educación afectiva y sexual desarrolladas por los centros. El trabajo se ha centrado en los estudios sobre la pornografía y la cultura de pantallas, en cómo se han alterado las relaciones interpersonales en los últimos años. La intervención se ha realizado a partir de la demanda de los propios centros educativos, siendo ofrecidas preferentemente en la modalidad doble: para padres y madres y para el alumnado de los cursos superiores de la ESO, con algunas excepciones. El planteamiento general, los objetivos, la metodología y los resultados obtenidos, se presentan a continuación de manera resumida.

INTRODUCCIÓ: NOVA PORNOGRAFIA EN LÍNIA I EDUCACIÓ AFECTIVA I SEXUAL

La pornografia és la producció i distribució d'imatges sobre actes sexuals o continguts sexualment explícits la finalitat dels quals és provocar l'excitació sexual (Griffiths, 2012). Es podria caracteritzar la nova pornografia com a filmacions de sexe explícit, amb violència sexual (simbòlica o d'altres tipus), amb accés fàcil, distribució mitjançant internet massivament gratuïta, d'alta qualitat i orientades a generar excitació sexual. Es tracta de pornografia distribuïda per empreses capitalistes que han aprofitat les tecnologies de quarta generació (4G) i que posicionen les seves ofertes a tot el món.

Fa 20 anys la pornografia encara es distribuïa en paper i filmacions convencionals. Aquest porno convencional continua sent important, hi ha lloguer i compra d'aquestes pel·lícules, però no es compara en volum de negoci i impacte social amb la nova pornografia a internet. El primer canvi important va ser el tecnològic, el 4G va facilitar l'arribada de la nova pornografia, va ser un canvi completat el

2008 i en creixement des de llavors. El segon gran canvi va ser cultural, l'accés universal als mòbils intel·ligents, amb la convergència tecnològica que permeten (internet de consum, telèfon, WA, etc.) (Kwon *et al.*, 2013).

L'augment de l'ús d'internet des del 2005-2008 fins ara, facilitat per les tecnologies 4G, els mòbils intel·ligents i la generalització de la cultura de pantalles, ha fet que el consum de pornografia també es generalitzi entre adolescents i joves com no s'havia pogut observar mai (Alexandraki, 2018; Ballester, Orte i Jóvenes e Inclusión, 2019). Si durant desenes d'anys l'ús de pornografia va generar forts debats, a la darrera dècada el seu consum massiu a l'adolescència ha provocat la preocupació entre pares i mares, personal educatiu i investigador, especialment en relació amb la socialització sexual d'adolescents i joves (Ballester, Rosón i Facal, 2020a; Finkelhor, Walsh, Jones, Mitchell i Collier, 2020; Flood, 2009; Tomić, Burić i Štulhofer, 2017; Yar, 2019).

Els primers estudis, posteriors a la generalització de l'accés massiu a la pornografia a internet, eren contradictoris, fins al punt que en alguns casos van suggerir que l'efecte de l'ús de pornografia era limitat (Gottfried, Vaala, Bleakley, Hennessy i Jordan, 2013; Hald, Kuyper, Adam i Wit, 2013). A més, la significació estadística de les correlacions entre el nivell d'ús de pornografia i els comportaments sexuals entre adolescents tal vegada podria explicar-se per un efecte de selecció (Steinberg i Monahan, 2011). No obstant això, la majoria dels estudis analitzats a les revisions trobaven efectes negatius del consum habitual de la pornografia en la formació de les actituds i pràctiques dels adolescents (Owens *et al.*, 2012; Peter i Valkenburg, 2016).

Actualment, hi ha evidència consistent sobre les associacions entre l'exposició habitual a la pornografia i diversos impactes negatius, les alteracions de la percepció del risc o de la percepció de les dones entre els adolescents; les actituds sexistes, l'augment de les pràctiques de risc (menor ús de preservatius, sexe en grup...) i pràctiques violentes (asfíxia, estrebades de cabell, etc.) (Ballester *et al.*, 2019; Lim, Carrotte i Hellard, 2016; Mellor i Duff, 2019). També l'impacte de la pornografia a les respostes cognitives, conductuals i emocionals dels adolescents ha estat àmpliament investigat i revisat (Dwulit i Rzymiski, 2019).

La investigació sobre els efectes de l'educació per a les relacions i la sexualitat suggereix que sovint hi ha una desconexió entre les formes en què els joves entenen i s'involucren en temes sexuals (actituds, experiències) i les formes en què els adults, figures parentals, professorat i altres, creuen que ho fan (Healy-Cullen *et al.*, 2021; Jearey-Graham i Macleod, 2015). Per aquest motiu és tan important estudiar les motivacions que promouen el consum de pornografia així com els mecanismes associats al mateix consum. No parar esment als factors motivacionals pot provocar que els programes educatius parteixin de plantejaments almenys parcialment distorsionats (Ballester *et al.*, 2020a; Davis *et al.*, 2019).

La nova pornografia s'ha convertit en la font d'aprenentatge sexual principal per als menors i els joves. L'augment de la importància de la nova pornografia en la formació dels coneixements bàsics i les actituds és cada vegada més freqüent en els adolescents. Per això, la nova pornografia a internet, de fàcil accés, s'està convertint en la font de les respostes per a la curiositat dels i les adolescents (Dawson *et al.*, 2020). La pornografia té tres poders sobre adolescents i joves:

- (1) genera satisfacció, com a activador immediat de les emocions sexuals;
- (2) respon a les necessitats de sexe ràpid, que d'altra manera podria expressar-se com a autoreconeixement i relacions sexuals satisfactòries, però amb el porno es concentra bàsicament en la masturbació, a atorgar una estimulació intensa que permet masturbar-se amb plaer;
- (3) orienta la conducta, respon a la seva curiositat, als dubtes i les inquietuds sobre «sexe» (no sobre la sexualitat).

Aquests tres «poders» no troben cap compensació en societats hipersexualitzades, on la cultura de pantalles és omnipresent i no es disposa d'educació de les emocions, els afectes i la sexualitat des d'una perspectiva integral. L'ús de la pornografia com a font d'informació sexual és problemàtic, especialment a països on la informació sexual de l'educació formal és limitada. L'estudi dels comportaments d'ús de la pornografia dels adolescents proporciona una millor comprensió del comportament de consum de pornografia i el desenvolupament de les actituds sexuals d'adolescents (Hornor, 2020).

L'ús de pornografia per part d'adolescents està relacionat amb característiques de susceptibilitat diferencial. Els factors de disposició, com el gènere, prediuen l'ús de pornografia. Els adolescents informen d'una exposició més freqüent i intencional que les adolescents (Ballester *et al.*, 2019; Chen, Leung, Chen i Yang, 2013). A més, també hi ha diferències de gènere en les raons reportades per a l'ús de pornografia. Els adolescents tendeixen a fer servir la pornografia per a l'excitació sexual; les adolescents, d'altra banda, tendeixen a utilitzar la pornografia sobretot com a font d'informació sexual (Ballester *et al.*, 2019; Ševčíková i Daneback, 2014).

Un altre factor de disposició associat a l'ús de la pornografia en adolescents és el moment de la pubertat. L'inici de la pubertat, que es desencadena per un mecanisme hormonal complex, és determinat principalment pels fonaments genètics d'un individu (Cousminer, Widén i Palmert, 2016). Adolescents, dels dos sexes, amb inici puberal primerenc tenen més probabilitats d'accedir a mitjans sexualment explícits (Luder *et al.*, 2011). Durant aquesta etapa de desenvolupament, és més probable que les i els adolescents que maduren més aviat usin pornografia per obtenir informació sexual quan l'altre alumnat menys desenvolupat no estarà tan interessats com ells i elles en el sexe i la sexualitat (Andrie *et al.*, 2021; Efrati i Amichai-Hamburger, 2020; Esplin *et al.*, 2021).

A més dels factors disposicionals i de desenvolupament, els contextos socials, com ara la família i els companys, no només afecten directament l'accés a la pornografia, sinó que també estableixen normes sobre l'ús de la pornografia (Valkenburg i Peter, 2013). Els pares i les mares juguen un paper important en el desenvolupament de nins, nines i adolescents, quan aquests estan a l'etapa de demostrar la seva independència, l'estricta control psicològic tendeix a desencadenar comportaments rebels i comprometedors (Weber *et al.*, 2012). La maduració es produeix gràcies a persones adultes que ens ajuden a elaborar els estímuls que rebem, siguin els pares i mares, altres familiars o figures educatives (Boniel-Nissim *et al.*, 2020). Si aquest és el procés socialitzador dominant, en pornografia no hi ha referents que ajudin a tenir criteri. Al porno, la narrativa es caracteritza per la descontextualització. La mateixa pornografia és distribuïda, amb l'eficàcia comunicativa de les imatges descontextualitzades, a tot el món.

La influència dels companys és un altre factor social essencial per comprendre els comportaments d'adolescents. Els i les adolescents parlen i comparteixen informació sobre la pornografia amb amics (Weber *et al.*, 2012). La intenció dels adolescents de participar en certs comportaments sovint es veu influenciada per la prevalença percebuda dels comportaments entre els seus companys. Van De Bongardt i col·laboradors (2017) van suggerir que la prevalença percebuda de l'ús de pornografia entre iguals no influeix tant en els adolescents a través de la pressió de grup; en canvi, influeix en els comportaments dels adolescents mitjançant el desenvolupament de les normes sexuals percebudes pels companys a l'adolescència (Bleakley *et al.*, 2011). Si els adolescents creuen que un comportament és comú entre els companys, és més probable que tinguin el mateix comportament, que se sentin autoritzats i convidats a desenvolupar el comportament en qüestió.

Un dels pitjors efectes és la distorsió perceptiva, la formació o deformació d'actituds, especialment, en grans consumidors de pornografia (> 3 h setmanals) sense la maduració emocional per comprendre allò que veuen, maduració que oferiria una educació sexual adequada (Lameiras i Cursa, 2009; Orte *et al.*, 2020). La percepció i actituds distorsionades (per exemple, percepció de les relacions segons el model de la pornografia) provoquen desconexió de l'empatia («no m'importa el que et passa») i conductes que inclouen reproduccions inconscients dels models pornogràfics (per exemple: reducció del consentiment; reducció de l'ús de preservatius; violència, pràctiques de risc).

Aquests són els motius que justifiquen les actuacions educatives als centres de Balears, al llarg dels darrers anys, en relació amb la nova pornografia. Al llarg del curs 2021-2022, hem pogut fer diverses intervencions en aquest sentit, aprenent sobre el tema, així com sobre les inquietuds, percepcions, demandes de les famílies, adolescents i joves. Les emocions, els afectes, la sexualitat, però encara més els nous fenòmens com la pornografia per a moltes famílies són difícils i es resisteixen a ser tractats amb naturalitat i criteri. L'objectiu dels tallers és aconseguir aportar claus per a disposar d'informació, però també de criteris i procediments

per a pensar i parlar d'aquests temes, en especial de la nova pornografia, generalitzada a partir de l'accés a internet des de pantalles de disponibilitat privada.

ENFOCAMENT

Són sessions singulars, però no aïllades, ja que s'integren en el conjunt de la feina educativa que es fa des de les comissions de coeducació. A més, tenim clar que cal enfocar-les des dels centres d'interès de les persones destinatàries (què els interessa més del tema), per tal d'introduir altres qüestions que inicialment no els interessin tant (els impactes sobre les percepcions, actituds i conductes).

Pel que fa als objectius, en conjunt són (sessions per a pares i mares, educadores i educadors, alumnat):

1. Promoure comprensió crítica de la NPO. Completar l'EAS.
2. Incrementar les competències per a la resiliència. Regulació emocional i cognitiva.
3. Millorar les competències preventives de les mares i els pares. Facilitar una dinàmica familiar positiva en relació amb el tema.
4. Desenvolupar un plantejament de reducció de risc. Inici de la neutralització dels efectes negatius.
5. Posar les bases del canvi de les actituds (precursors de conducta: crítica, moderació, evitació), en especial en dues direccions: reduir les creences errònies i millorar les creences correctes, des d'una perspectiva científica, de gènere i de salut.

METODOLOGIA

En els tallers hem seguit una de les opcions de treball, basada en les seqüències d'intervenció socioeducativa (Ballester, 2016), així com els aprenentatges desenvolupats en els darrers anys (Ballester i Sedano, 2020, 2021). Aquesta opció estableix cinc moments clau del procés formatiu construït des dels centres d'interès:

- Comunicació, entesa com a base de tot el procés formatiu. Comunicació amb un mateix (pensament interior), comunicació interpersonal constructiva.
- Motivació, com a base per a l'atenció i el temps que prestam als altres en les relacions.
- Negociació, entesa com un dels fonaments de la responsabilitat parental, però també de les relacions interpersonals, atesa la importància del consentiment en les relacions significatives saludables.

- Límits, vinculats a la negociació. L'aprenentatge dels límits i la definició dels límits requereix la reflexió, però també la clara percepció de les conseqüències.
- Aplicació, seguiment. El que parlem als tallers ha de ser traduït en comportaments sobre els quals podem seguir pensant amb la lògica que establím amb aquesta metodologia.

Els dos resultats que intentam aconseguir són:

- Conèixer i millorar la regulació emocional en relació amb el centre d'interès bàsic (nova pornografia i els seus impactes en les relacions).
- Desenvolupar una regulació cognitiva (esquemes conceptuals significatius des dels quals actuar) que permeti una reflexió i comportament més consistent, sense deixar-se manipular ni negar la realitat.

De manera molt simplificada, aquesta és la metodologia de les sessions, totes de durada entre els 60' i els 120', en funció de la disponibilitat, afectant les dinàmiques que es poden generar. La metodologia i el format de les sessions impliquen fer preguntes, aportar informació i reflexions, debatre, confrontar les persones que tenim davant amb els punts crítics, analitzar casos i exemples, plantejar conjuntament conductes i criteris per a les relacions, etc. Tot un seguit de qüestions que fan les sessions més profitoses per a tothom. Si es pensa bé el taller, si se supera la temptació de només transmetre informació, llavors el procés que es genera és més significatiu.

Les edats van dels 14 als 18 anys, amb qualche excepció. Si el centre té infants i adolescents d'edats inferiors, es fa el taller per a pares i mares i un taller diferent per als fills i filles. L'enfocament de les xerrades és diferent segons les edats (14-18), però el programa central de referència inclou un conjunt de temes bàsics sobre els quals treballar: (1) Com és la nova pornografia. (2) Què sabem sobre el consum de pornografia entre adolescents i joves. (3) Com ens hem acostumat a les tecnologies de pantalles. (4) Què implica la pornografia. (5) Els mites sobre la sexualitat i la pornografia. (6) Cultura del porno. (7) Conseqüències del consum massiu de porno: sobre les percepcions, actituds i conductes. (8) Per què es mira pornografia? (9) Què es pot fer? Aquest breu currículum es basa en les nostres recerques i també en altres de realitzades a Espanya (Ballester, Orte, Jóvenes e Inclusión, 2019; Ballester *et al.*, 2020; Sedano i Ballester, 2021; Escribano *et al.*, 2015; Espada *et al.*, 2015).

TALLERS REALITZATS I RESULTATS OBTINGUTS

Com hem dit abans, es tracta de tallers amb adolescents i joves, així com amb els pares i mares. No sempre s'han pogut fer els dos tallers al mateix centre, però moltes vegades sí que ho hem aconseguit i hem completat la programació preparada. L'assistència és voluntària, però afortunadament suficient com

per a generar les dinàmiques de gran grup, per a les quals hem preparat la metodologia.

S'han fet 19 tallers per a pares i mares, també per a professionals de l'educació, als centres educatius i municipis següents:

Famílies de diversos centres de Balears - Extensió Universitària UIB	Novembre 2021
IES La Ribera	Novembre 2021
CEPA Artà	Novembre 2021
IES Felanitx	Novembre 2021
IES Capdepera	Novembre 2021
IES Guillem Cifre de Colonya, Pollença	Novembre 2021
IES Madina Mayurqa, Palma	Desembre 2021
IES Llevant Nou, Palma	Desembre 2021
Col·legi Fra Joan Ballester, Campos	Gener 2022
Consell de Formentera - IES Marc Ferrer, Formentera	Febrer 2022
Famílies de diversos centres - Sant Antoni de Portmany	Febrer 2022
Col·legi Sagrat Cor, Palma	Febrer 2022
Famílies de diversos centres - Algaida	Març 2022
Col·legi Monti-Sion, Pollença	Maig 2022
IES Politècnic, Palma	Maig 2022
IES Alcúdia	Juny 2022
Famílies de diversos centres - Muro	Juny 2022
Famílies de diversos centres - Maó	Juny 2022
Famílies de diversos centres - Porreres	Juliol 2022

A aquests 19 tallers han participat prop de 420 pares i mares, així com aproximadament 80 professionals de l'educació. No podem concretar-ho amb més detall perquè tres d'aquests tallers s'han fet amb assistència a distància. Un dels més nombrosos és justament el que es fa cada any amb Extensió Universitària de la UIB.

S'han fet 26 tallers per a adolescents, als centres educatius i municipis següents:

IES Binissalem	Inici del curs 2021
IES Son Pacs	Octubre 2021
IES La Ribera	Novembre 2021
IES Capdepera	Novembre 2021
IES Guillem Cifre de Colonya, Pollença	Novembre 2021 i gener 2022
IES Madina Mayurqa, Palma	Desembre 2021
Col·legi Fra Joan Ballester, Campos	Gener 2022

IES Marc Ferrer, Formentera	Febrer 2022
Col·legi Sagrat Cor, Palma	Febrer 2022
IES Antoni Maura, Palma	Març 2022
IES Esporles	Maig 2022
IES Politècnic, Palma	Maig 2022
IES Inca	Juny 2022
Adolescents de diversos centres - Calvià	Al llarg del curs 2021-2022
Adolescents de diversos centres - Maó	Juny 2022

A aquests tallers han assistit uns 1.070 adolescents. Tots aquests tallers s'han fet presencials, amb debats, i, en cinc casos, amb activitats que han requerit més dels 60'-90' habituals.

Estudis diversos han posat de manifest que aquells joves que disposen de millor informació sobre sexualitat, i que han pogut elaborar-la amb adults educatius de referència (familiars, professionals dels centres educatius, altres), s'exposen a menys situacions de risc. No obstant això, hi ha altres estudis que arriben a la conclusió que aquesta relació no és lineal i que la informació no sempre garanteix hàbits saludables i de menor risc (Carrión, Blanco, 2012; Espada *et al.*, 2015; Morales *et al.*, 2018). Què hem aconseguit? Almenys s'han pogut constatar una sèrie de resultats apreciables:

- Captar l'interès dels participants, pares, mares i adolescents: hem tingut sessions amb més de seixanta pares i mares (IES Manacor, Col·legi Ramon Llull d'Andratx i altres). L'alumnat la majoria de vegades ha d'assistir perquè s'ha reservat temps per a l'activitat, però tot i això, presten atenció, participen, s'hi interessen.
- Aconseguir que s'expressin, identifiquin els interessos, dubtes, inquietuds, coneixements i percepcions. La participació és bastant bona, amb intervencions diverses i debats intensos.
- La modalitat d'oferta doble, pares-mares i alumnat, ha permès també que els progenitors sabessin quin era el contingut, la metodologia i les intencions de les sessions amb l'alumnat i això ha facilitat una millor comprensió de l'actuació al centre.
- Contestar totes les preguntes, recomanant i analitzant com aplicar la metodologia de la pluja fina, en el cas dels pares i mares. Hem continuat en contacte, posteriorment a les xerrades, amb quasi una cinquantena d'adults que ens demanen material, consell, que ens conten casos concrets, etc.
- Reforçar les capacitats per a identificar conductes de risc, negociar el consens, posar límits. Quasi sempre s'ha fet a partir dels dubtes i d'anàlisi

d'exemples. Pel que fa als pares i mares, normalment els és més fàcil plantejar qüestions que els han creat dificultats. Pel que fa a l'alumnat, s'ha reforçat la feina que ja fan als centres les persones que treballen coeducació, igualtat i altres continguts significatius per al tema tractat.

Hi ha un resultat afegit que consideram de gran valor: la creació de la xarxa de contactes i col·laboracions. La intenció és empoderar els equips dels centres, però en ocasions les mateixes professionals ens han convidat a anar-hi pel que representa comptar amb una persona diferent que amplii el que ja es fa habitualment.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Alexandraki, K.; Stavropoulos, V.; Burleigh, T. L.; King, D. L. i Griffiths, M. D. (2018). «Internet pornography viewing preference as a risk factor for adolescent Internet addiction: The moderating role of classroom personality factors». *Journal of Behavioral Addictions*, 7(2), 423-432.

Andrie, E. K.; Sakou, I. I.; Tzavela, E. C.; Richardson, C. i Tsitsika, A. K. (2021). «Adolescents' Online Pornography Exposure and Its Relationship to Sociodemographic and Psychopathological Correlates: A Cross-Sectional Study in Six European Countries». *Children*, 8(10), 925.

Ballester, L.; Orte, C. i Jovens e Inclusión, R. (2019). *Nueva pornografía y cambios en las relaciones interpersonales*. Barcelona: Octaedro Ediciones.

Ballester, L.; Rosón, C. i Facal, T. (coord.) (2020a). *Pornografía y educación afectivosexual*. Barcelona: Octaedro.

Bleakley, A.; Hennessy, M. i Fishbein, M. (2011). «A model of adolescents' seeking of sexual content in their media choices». *Journal of Sex Research*, 48, 309-315.

Boniell-Nissim, M.; Efrati, Y. i Dolev-Cohen, M. (2020). «Parental Mediation Regarding Children's Pornography Exposure: The Role of Parenting Style, Protection Motivation and Gender». *Journal of Sex Research*, 57(1), 42-51.

Chen, A.; Leung, M.; Chen, C. i Yang, S. (2013). «Exposure to internet pornography among Taiwanese adolescents». *Social Behavior & Personality: An International Journal*, 41(1), 157-164.

Cousminer, D. L.; Wideń, E. i Palmert, M. R. (2016). «The genetics of pubertal timing in the general population: Recent advances and evidence for sex-specificity. Current Opinion». *Endocrinology, Diabetes, and Obesity*, 23, 57-65.

Davis, A. C.; Wright, C.; Curtis, M.; Hellard, M. E.; Lim, M. S. C. i Temple-Smith, M. J. (2019). «'Not my child': Parenting, pornography, and views on education». *Journal of Family Studies*, 27(4), 1-16.

Dawson, K.; Nic Gabhainn, S. i MacNeela, P. (2020). «Toward a Model of Porn Literacy: Core Concepts, Rationales, and Approaches». *Journal of Sex Research*, 57(1), 1-15.

Dwulit, A. D. i Rzymiski, P. (2019). «The potential associations of pornography use with sexual dysfunctions: An integrative literature review of observational studies». *Journal of Clinical Medicine*, 8(7), 914.

Efrati, Y. i Amichai-Hamburger, Y. (2020). «Are adolescents who consume pornography different from those who engaged in online sexual activities?». *Children and Youth Services Review*, 111, 104843.

Esplin, C. R.; Hatch, S. G.; Hatch, H. D.; Deichman, C. L. i Braithwaite, S. R. (2021). «What Motives Drive Pornography Use?». *The Family Journal*, 29(2), 161-174.

Finkelhor, D.; Walsh, K.; Jones, L.; Mitchell, K. i Collier, A. (2020). *Youth Internet Safety Education: Aligning Programs With the Evidence Base. Trauma, Violence & Abuse*, 22(5), 1233-1247. <<https://doi.org/10.1177/1524838020916257>>

Flood, M. (2009). «The harms of pornography exposure among children and young people». *Child Abuse Review*, 18, 384-400.

Gottfried, J. A.; Vaala, S. E.; Bleakley, A.; Hennessy, M. i Jordan, A. (2013). «Does the effect of exposure to TV sex on adolescent sexual behavior vary by genre?». *Communication Research*, 40, 73-95.

Griffiths, M. D. (2012). «Internet sex addiction: A review of empirical research». *Addiction Research & Theory*, 20(2), 111-124.

Hald, G. M.; Kuyper, L.; Adam, P. C. G. i de Wit, J. B. (2013). «Does viewing explain doing? Assessing the association between sexually explicit materials use and sexual behaviors in a large sample of Dutch adolescents and young adults». *Journal of Sexual Medicine*, 10, 2986-2995.

Healy-Cullen, S.; Taylor, J. E.; Ross, K. i Morison, T. (2021). «Youth Encounters with Internet Pornography: A Survey of Youth, Caregiver, and Educator Perspectives». *Sexuality & Culture*.

Honor, G. (2020). «Child and adolescent pornography exposure». *Journal of Pediatric Health Care*, 34(2), 191-199.

Jearey-Graham, N. i Macleod, C. (2015). «A discourse of disconnect: Young people from the Eastern Cape talk about the failure of adult communications to provide habitable sexual subject positions». *Perspectives in Education*, 33(2), 11-29.

Kwon, M.; Lee, J. Y.; Won, W. Y.; Park, J. W.; Min, J. A.; Hahn, C.; Gu, X.; Choi, J. H. i Kim, D. J. (2013). «Development and Validation of a Smartphone Addiction Scale (SAS)». *PLoS ONE*, 8(2).

Lameiras, M. i Carrera, M. V. (2009). *Educación sexual: de la teoría a la práctica*. Madrid: Piramide Ediciones.

Lim, M. S.; Carrotte, E. R. i Hellard, M. E. (2016). «The impact of pornography on gender- based violence, sexual health and well-being: what do we know?». *J Epidemiol Community Health*, 70(1), 3-5. <<http://dx.doi.org/10.1136/jech-2015-205453>>

Luder, M. T.; Pittet, I.; Berchtold, A.; Akre, C.; Michaud, P. A. i Suri, J. C. (2011). «Associations between online pornography and sexual behavior among adolescents: Myth or reality?». *Archives of Sexual Behavior*, 40, 1027-1035.

Mellor, E. i Duff, S. (2019). «The use of pornography and the relationship between pornography exposure and sexual offending in males: A systematic review». *Aggression and violent behavior*. 46(2), 116-126.

Owens, E. W.; Behun, R. J.; Manning, J. C. i Reid, R. C. (2012). «The impact of Internet pornography on adolescents: A review of the research». *Sexual Addiction & Compulsivity*, 19(1-2), 99-122.

Peter, J. i Valkenburg, P. M. (2016). «Adolescents and pornography: A review of 20 years of research». *Journal of Sex Research*, 53, 509–531.

Ševčíková, A. i Daneback, K. (2014). «Online pornography use in adolescence: Age and gender differences». *European Journal of Developmental Psychology*, 11, 674–686.

Steinberg, L. i Monahan, K. C. (2011). «Adolescents' exposure to sexy media does not hasten the initiation of sexual intercourse». *Developmental Psychology*, 47, 562–576.

Tomić, I.; Burić, J. i Stulhofer, A. (2017). «Associations between croatian adolescents' use of sexually explicit material and sexual behavior: Does parental monitoring play a role?». *Archives of Sexual Behavior*. <<https://doi.org/10.1007/s10508-017-1097-z>>

Valkenburg, P. M. i Peter, J. (2013). «The differential susceptibility to media effects model». *Journal of Communication*, 63, 221–243.

Van De Bongardt, D.; Reitz, E.; Overbeek, G.; Boislard, M.-A.; Burk, B. i Deković, M. (2017). «Observed normativity and deviance in friendship dyads' conversations about sex and the relations with youths' perceived sexual peer norms». *Archives of Sexual Behavior*, 46, 1793–1806.

Weber, M.; Quiring, O. i Daschmann, G. (2012). «Peers, parents and pornography: Exploring adolescents' exposure to sexually explicit material and its developmental correlates». *Sexuality & Culture*, 16, 408–427.

Yar, M. (2019). «Protecting children from internet pornography? A critical assessment of statutory age verification and its enforcement in the UK». *Policing: An International Journal*, (43)1, 183-197.

Ballester, L. (2016). «Pedagogía de la competencia familiar basada en la experiencia socioeducativa». A Carrillo, I. (ed.) *Democracia y Educación en la formación docente* (p. 102-107). Vic: Universitat de Vic-Universitat Central de Catalunya.

Carrión, J. R. i Blanco, C. I. T. (2012). «Conductas sexuales en adolescentes de 12 a 17 años de Andalucía». *Gaceta Sanitaria*, 26(6), 519-524.

Escribano, S.; Espada, J. P.; Morales, A. i Orgilés, M. (2015). «Mediation analysis of an effective sexual health promotion intervention for Spanish adolescents». *AIDS and Behavior*, 19(10), 1850-1859.

Espada, J. P.; Escribano, S.; Orgilés, M.; Morales, A. i Guillén-Riquelme, A. (2015). «Sexual risk behaviors increasing among adolescents over time: Comparison of two cohorts in Spain». *AIDS Care*, 27(6), 783-788.

Morales, A.; Espada, J. P.; Orgilés, M.; Escribano, S.; Johnson, B. T. i Lightfoot, M. (2018). «Interventions to Reduce Risk for Sexually Transmitted Infections in Adolescents: A Meta-analysis of Trials, 2008-2016». *PLoS ONE*, 13(6): e0199421.

Orte, C.; Gomila, M. A.; Pozo, R.; Quesada, V. i Nevot, L. (2020). «La educación afectivosexual y los programas familiares preventivos». A Orte, C.; Ballester, L. i Amer, J. (ed.) *Educació familiar. Programes e intervencions basados en la evidencia* (p. 87-102). Barcelona: Octaedro.

Ballester, L. i Sedano, S. (2021). «La implicación de las madres y los padres en la educación afectiva y sexual». A Cánovas, P.; Sahuquillo, P. i Riquelme, V. (2021). *Educación, familias e infancia: desafíos y propuestas*. Tirant Humanidades, p. 221-252.

Ballester, L. i Sedano, S. (2020). *Estudi sobre els coneixements i la percepció sobre l'educació afectiva i sexual i de prevenció de les violències masclistes al municipi de Calvià*. Ajuntament de Calvià.